

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΜΟΣΧΑΣ
ΚΑΙ Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΙΚΩΝ ΩΣ ΝΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΙΣ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ο αγ. Επιφάνιος – ασκητικός ανήρ, θεολόγος, πολεμιστής, αιρεσιολόγος – δεν είναι τόσο γνωστός στη ρωσική θεολογία. Κάπια άρθρα με περιληπτικό περιεχόμενο αφιερώθηκαν στη μνήμη του, που γενικά επαναλαμβάνουν τις δυτικές μελέτες. Κατ' εξοχήν ο αγ. Επιφάνιος προσεγγίζεται διά των ρωσικών μεταφράσεων των συγγραμμάτων του.

Στη εισήγησή μας θα πούμε πως ερευνήθηκε η κληρονομία του αγ. Επιφανίου στη Ρωσία, επίσης θα γίνει προσπάθεια να ξεπερασθή ένα ουσιαστικό κενό για τη ρωσική θεολογία – πως ο Άγιος καταφέρθηκε έναντι των αγίων εικόνων στα πλαίσια της δικής του διδασκαλίας και υπό το πρίσμα των εκτιμήσεων των εικονοκλάστων και εικονοφίλων.

Η μεταφραστική δραστηριότητα είχε μια ιδιαίτερη σημασία για τη Ρωσία. Δια μέσου των μεταφράσεων οι ρώσοι εραστές της εκ Θεού φιλοσοφίας μπορούσαν να αντλούν από πολυτιμίτου θησαυροφυλακίου της Ορθοδοξίας. Αποδιδόνταν περισσότερο οι Έλληνες πατέρες, μέσα στα σλαβικά χειρόγραφα έχουμε τα έργα των μεγάλων Καππαδοκών πατέρων και άλλων ασκητικών ανδρών. Γρήγορα μετά από τη βάπτιση της χώρας των Ρωσών στο πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο – τη Λαύρα των σπηλαίων του Κιέβου οι αδελφοί προσεκτικά μελετούσαν τα αγιοπατερικά συγγράμματα. Αργότερα στη Λαύρα της Αγίας Τριάδος, που κτίστηκε απο τον άγιο Σέργιο, έγιναν πολλές προσπάθειες για συγκέντρωση και πολλαπλασιασμό της περιουσίας των πατέρων. Τον 16 αι. εδώ υπήρχε μία μεταφραστική σχολή την οποίαν δημιούργησε ο αγ. Μάξιμος ο Γραικός. Μεγαλύτερη όθηση για φιλοκαλική αναγέννηση στη Ρωσία έδωσε η σχολή του Νιάνετς του οσ. Παισίου Βελιστκόβσκι στο χώρο της σύγχρονης Ρουμανίας. Στο 19 αι. το κέντρο των μεταφράσεων των ασκητικών και θεωρητικών έργων γίνεται η Οπτινα Πούστιν, τη μετάφραση των ιστορικών και θεολογικών έχουν αναλάβει οι Θεολογικές Ακαδημίες.

Στη Θεολογική Ακαδημία της Μόσχας κατά τη περίοδο από το 1843 μέχρι το 1917 μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν τα συγγράμματα του αγ. Γρηγορίου του Θεολόγου (1843, 1844, 1847, 1848), Βασιλείου του Μεγάλου (1845–1848), Εφραίμ του Σύρου (1848–1853), Αθανασίου του Μεγάλου (1851–1853), Κυρίλλου Ιεροσολύμων (1855), Θεοδωρήτου (1855–1857, 1859, 1861), Νίλου Σιναΐτου (1858–1859), Ισυδώρου Πυλουσιώτου (1859, 1860), Γρηγορίου της Νύσσης (1861–1865, 1871), και τελικά αγ. Επιφανίου της Κύπρου (1863, 1864, 1872, 1880–1885) και Κυρίλλου Αλεξανδρείας (1880–1891 και έπειτα) και κάποιων άλλων. Αυτά τα έργα συντέλεσαν μία ολόκληρη σειρά «Τα αγιοπατερικά συγγράμματα» («Творения святых отцов в русском переводе»), που αριθμούσε εν σύνολω 78 τόμους. Μεταξύ των πιο επιφανεστέρων πατέρων τα συγγράμματα του αγ. Επιφανίου πήραν την εξέχουσαν θέσιν, εφ' όσον το «Πανάριόν» του μεταφραστήκε στα ρωσικά πρώτου να ξεκινήσει αυτή η σειρά.

1. Ρωσικές μεταφράσεις:

Αρχικά ο αγ. Επιφάνιος άρχιζε να μεταφράζεται στη Θεολογική Ακαδημία της Αγ. Πετρούπολεως, στο περιοδικό της Ακαδημίας «Χριστιανική ανάγνωση» από το 1829 μέχρι το 1846 εκδόθηκαν μερικοί νόθοι λόγοι, που ήταν γνωστοί υπό το όνομα του αγ. Επιφανίου¹, όπως και δύο αποσπάσματα από τα γνήσια έργα του, τα οποία αργότερα εκ νέου μεταφράστηκαν με τη έμπνευση της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας.

Στη τελευταία αποφάσισαν να ξεκινήσουν τη διάδοση της κληρονομίας του μεγάλου Αγίου της Κύπρου με τη μετάφραση των γνησίων του πρωταρχικών συγγραμμάτων. Οι φοιτητές της Ακαδημίας έχουν μεταφράσει πριν από το 1840 το «Πανάριον», και αυτή η μετάφραση μέχρι τώρα φυλάσσεται στο 172 αρχείο Ακαδημίας στη Ρωσική Κρατική Βιβλιοθήκη². Εδώ βρίσκεται και ένα απόσπασμα από τη μετάφραση του Ιωάννου Γεωργιέβσκι, πιθανώς, ενός φοιτητού, με ονομασία «Επιθεώρηση των αιρέσεων» («Обозрение ересей»)³.

Τα μεγαλύτερα έργα του αγ. Επιφανίου – «περι τοῦ κατὰ αἱρέσεων πασῶν Πανάριον» (1863, 1864, 1872, 1880, 1881, 1882, 1883) και «Περί πίστεως» (Anchoratus 1884) – μεταφράστηκαν στα ρωσικά με προσπάθειες των καθηγητών και φοιτητών της Θεολογικής Ακαδημίας της Μόσχας από το 1863 μέχρι το 1884. Εκτός απ αυτά μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν και κάποιες άλλες μικρές πραγματείες⁴. Η μετάφραση πραγματοποιήθηκε κατά την Ελληνική Πατρολογία του Μίγν σύμφωνα με τη ακολουθία των έργων που ισχύει σ αυτή τη έκδοση της Πατρολογίας.

Θα σας αναφέρω μόνο ένα παράδειγμα. Αποδίδοντας το αρκετά απλό κείμενο για τὸν μυωξὸν και τη ἐχίδνα, που ανατρέφει με το δηλητήριο της τα γεννήματά του οι διάφοροι μεταφραστές δεν έδειξαν σύμφωνη κατανόηση. Για τον Γεωργιέβσκι η φράση «καὶ ἀνατρέφει τυφλὰ γεγονότα, ἕως ὅτε βούλεται ἕκαστον αὐτῶν προφέρειν καὶ τοῦτον ἐσθίειν»⁵ σημαίνει ότι τα τέκνα θα τρέφονται από μόνα τους. Ομως για τον αγ. Επιφάνιο της Κύπρου και για τους πιο σωστούς

¹ 2 Слова в неделю Ваий // ХЧ 1838. Ч. 1. С. 258–272; 1841. Ч. 1. С. 345–350, Слово в Великую Субботу // ХЧ 1846. Ч. 2. С. 27–50, Слово на святое Христово Воскресение // ХЧ 1838. Ч. 2. С. 21–38, Слово на Вознесение Господа нашего Иисуса Христа // ХЧ. Ч. XXXIV. 1829. С. 121–130.

² Епифания, еп. Константиийского, что на о. Кипре, сочинение против осьмидесяти ересей... Перевод студентов МДА. Разрозненные тетради. 1840. 615 л. ед. 7 [РГБ. Ф. 172. К. 486. Ед. 1]

³ ОР РГБ 172. 219. 14.

⁴ Εκτός απ αυτά μεταφράστηκαν: De mensuris et ponderibus, εκ μέρους, και επίσης De duodecim gemmis quae erant in veste Aaronis, Quam etiam gestabat summus pontifex, dum ter in anno ingrederetur Sancta sanctorum, που συνιστά με τό προηγούμενο ένα σύνολο, και «De LXX interpretibus» (Μια σύντομη παραλαγή του De mensuris et ponderibus, με άγνωστο συγγραφέα).

⁵ Το αρχαίο Ελληνικό κείμενο:

Φασί γάρ οι φυσιολόγοι τὸν μυωξὸν ἐμφωλεύειν και τὰ γεννήματα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλὰ τίκτειν, ἕως πέντε και ἔτι, τὰς δὲ ἐχίδνας τούτους θηρᾶσθαι. και ἔαν εὖρη ὄλον τὸν φωλεὸν ἢ ἐχίδνα, μὴ δυναμένη τοὺς ὄλους καταφαγεῖν, ὑπὸ ἓν ἐσθίει εἰς κόρον ἓνα ἢ δύο, τῶν δὲ λοιπῶν κατακεντήσασα τοὺς ὀφθαλμοὺς σιτία φέρει και ἀνατρέφει τυφλὰ γεγονότα, ἕως ὅτε βούλεται ἕκαστον αὐτῶν προφέρειν και τοῦτον ἐσθίειν. ἔαν δὲ συμβῆ τινὰς ἀπειροὺς περιτυχεῖν τοῖς τοιούτοις και λάβωσιν αὐτὰ εἰς ἔδωδὴν, δηλητήριον ἑαυτοῖς λαμβάνουσιν <τὰ> ἀπὸ τοῦ ἰοῦ τῆς ἐχίδνης ἀνατεθραμμένα. οὕτω και σύ, ὦ Ωριγένες, ἀπὸ τῆς προειρημένης Ἑλληνικῆς παιδείας τυφλωθεὶς τὸν νοῦν ἐξήμεσας ἰὸν τοῖς πεισθεισί σοι ...Panarion 2,523:6–16.

μεταφραστές τα τέκνα-γεννήματα, δηλαδή ο Ωριγένης, και η εχίδνα, η Ελληνική επικίνδυνη παιδεία, συνδέονται πιο στενά, ώστε να συμπράξουν πάντα μαζί.

Στα παρακάτω κείμενα αυτές οι λέξεις που μόνο συνπίπτουν στις δύο μεταφράσεις διακρίνονται υπογραμμισμένα και οι παραλήψεις του πρώτου κειμένου με πλάγια γράμματα στο δεύτερο.

«... миакс в норе рождает многих детей – пять и более. Сия коварная ехидна, не в силах пожрать всех зараз, истребляет одного за другим, а прочих, ослепивши, относит на пастбище и питает слепых, пока выросшие сами начнут питаться. Если некоторые несведующие нечаянно прикоснуться к ним, принимают яд от них, вскормленных ядом ехидны. Так и Ориген, ослепленный греческими науками, сообщил сей яд прикоснувшимся к нему...»⁶.

«... крот живет **в норе** и **рождает детей многих** *вдруг*: до пяти **и более**, а ехидны ловят их. Если ехидна найдет целую нору, то **не в силах всех пожрать**, съедает для своего насыщения одного или двух, а прочим, выколов глаза, приносит пищу и откармливает **слепых**, до тех пор пока не возьмет и съест каждого из них, когда захочет. Если же случится найти их кому-нибудь незнающему и возьмет их для употребления в пищу: то **принимает** в себя **яд от них**, как напитаанных **ядом ехидны**. Так и ты **Ориген**, ослепив свой ум вышеуказанным эллинским учением, изрыгнул **яд** на доверившихся тебе...»⁷.

Στα τελευταία χρόνια η σειρά των αγιοπατερικών ρωσικών κειμένων άρχισε να ξαναεκδίδεται, αλλά λόγω κάπιων περιστάσεων όχι τόσο συστηματικά όσο πρέπει. Κάποιοι πατέρες βγήκαν με ακριβή επανέκδοση ή με νέα μορφή. Ο αγ. Επιφάνιος και προ της επανάστασεως του 1917 και μέχρι τώρα ταπεινώς δεν έχει επανεκδοθεί.

2. Ερευνες

Το 1886 στη Θεολογική Ακαδημία της Μόσχας υποστηρίχθηκε η διατριβή για το πρόσωπο και έργο αγ. Επιφανίου⁸. Ο υποψήφιος διδάκτωρ Μ. Βοσκρεσένσκι διαίρεσε τη έρευνα του σε τρία μέρη: στο πρώτο εντόπισε τις γενικές πληροφορίες, στο δεύτερο μιλούσε για «τα σύγχρονα φαινόμενα και πρόσωπα» (ιστορική πλευρά) (πιο συγκεκριμμένα η στάσις του αγ. Επιφανίου κατά αρειανισμού, Αετίου, Φωτεινού, Μαρκέλλου, Απολλυναρίου και κατά των τελευταίων αιρέσεων του Παναριού⁹) και στο τρίτο για τη «θεολόγησή του» (θεολογική πλευρά)¹⁰. Δυστυχώς ο συγγραφέας έλαβε υπ όψι μόνο τα μεταφρασθέντα έργα του αγ. Επιφανίου χωρίς καμία προσπάθεια να εκθέσει την πιο πλήρη λίστα των έργων του. Το τρίτο μέρος συνίσταται από τα εξής κεφάλαια 1. Διδασκαλία περι Υιού Θεού 2. Το τρίτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος το Αγιο Πνεύμα. Η ερώτηση περί «είναι του Αγίου Πνεύματος εξ Αμφοίν» λύεται με παραδοσιακό για ορθόδοξη θεολογία τρόπο με αναφορά στη δογματική του γνωστού ρώσου δογματιστού μητροπολίτου Μακαρίου Μπουλγάκοβ¹¹. 3. Και στο τρίτο επιβεβαιώνεται η αλήθεια της

⁶ ОР РГБ 172. 219. 14. Л. 3.

⁷ ТСО 46. Ч. III. С. 222.

⁸ Воскресенский 1886.

⁹ Αντιδικομαριονιτών, κολλυριδιανών και μασσαλινών.

¹⁰ РГБ Ф. 172. К. 216. Ед. 12. Л. 4.

¹¹ РГБ Ф. 172. К. 216. Ед. 12. Л. 102, 102 об.

ενανθρωπήσεως και μη δοκιτηκό χαρακτήρα της ανθρωπότητας του Χριστού. Η διατριβή τελειώνει με το εξής συμπέρασμα: «Εάν η θέση του αγ. Επιφανείου κατά του Οριγένη δεν επιτρέπει να συγκαταριθμείται στους αλεξανδρινούς θεολόγους, κάποιες ιδιομορφίες της θεολογίας του, η εγγύτητα προς τον Μέγα Αθανάσιο δεν επιτρέπουν να ονομασθή αντιοχειανός. Μένει ένα: ήταν απλώς εκκλησιαστικός συγγραφέας με τους χαρακτήρες και των δύο σχολών»¹².

Μετά από 100 χρόνια το 2003 ο καθηγητής της βυζαντολογίας της ΘΑΜ π. Βαλεντίνος Ασμους εξέδωσε στο περιοδικό της Πατριαρχείας Μόσχας το σύντομο άρθρο: «Άγιος Επιφάνιος της Κύπρου (για 1600-ετιρίδα της κοίμησης του)»¹³. Αυτά τα λίγα για τις έρευνες.

3. Εκ των μη μεταφρασθέντων στη ρωσική γλώσσα συγγραμμάτων του αγ. Επιφανίου ξεχωρίζουν ως πιο σπουδαία τα εξηγητικά του δοκίμια (από Σειρές), και επίσης η ομάδα επιστολών, εκ των οποίων τρία αναφέρουν το σχεδόν άγνωστο για ρωσικό αναγνώστη θέμα – την στάση του αγ. Επιφανίου έναντι των αγίων εικόνων. Στο ίδιο κύκλο ανήκει «Λόγος κατά τῶν ἐπιτηδευόντων ποιεῖν εἰκόνας» και «Διαθήκη πρὸς τοὺς πολίτας». Η πιο γνήσια που συνήθως θεωρείται ως μια πραγματική επιστολή του Αγίου είναι προς τον Ιωάννη Ιεροσολύμων, το ολόκληρο κείμενο της οποίας σώζεται σε λατινική μετάφραση του αγ. Ιερωνύμου. Ολα τα σχετικά κείμενα μα τα νούμερα από Κλείδα και Θησαυρό της Ελληνικής γλώσσης παραθέτονται στο κάτω πίνακα

ractatus contra eos qui imagines faciunt (fragmenta) λόγος κατά τῶν ἐπιτηδευόντων ποιεῖν εἰκόνας	CPG 3749	TLG 8	—
pistula ad Theodosium imperatorem (fragmenta) Επιστολή πρὸς Θεοδοσίον τὸν βασιλέα	CPG 3750	TLG 9	—
estamentum ad cives (fragmenta) διαθήκη πρὸς τοὺς πολίτας	CPG 3751	TLG 10	—
pistula dogmatica (fragmentum)	CPG 3752	—	—
pistula ad Joannem Hierosolymitanum (λατ.)	CPG 3754	TLG 11 (fr. Gr.)	PG 43, 379–392

Στο πίνακα τα πρώτα τέσσερα συγγράμματα, που διασώθηκαν στα Ελληνικά, ανήκουν στο αγ. Επιφάνιο, κατά τις απόψεις του Γ. Κοχ¹⁴ και άλλων ερευνητών, ανήκουν εκ μέρους κατά την σπουδαία άποψη του Ρώσου βυζαντολόγου Γ. Οστρογόρσκι¹⁵ και του συγχρόνου π. Στέφανο Binham¹⁶ από Καναδά, ή δεν ανήκουν. Δεν αποκλείεται πως οι εικονομάχοι συνέθεσαν και προσέγραψαν στο αγ. Επιφάνιο τη νοθευμένη σειρά δικαιολογώντας τας απόψεις τους. Η διερεύνηση και εξακρίβωση της βάσης με τις πηγές, για να εμπιστευθούμε εις αυτή, που έχει

¹² «Если отношение Епифания к Оригену не позволяет причислить Епифания к александрийцам, то некоторые особенности его богословствования, приближающие его к типу богослова школы Александрийской и близость его к Афанасию Великому не позволяют отнести его и к антиохийским богословам. Остается одно: Епифаний не был в собственном смысле слова ни антиохийцем, ни александрийцем. Он просто был церковным писателем, усвоившим до некоторой степени особенности той и другой школы». РГБ Ф. 172. К. 216. Ед. 12. Л. 124, 124 об.

¹³ *Асмус 2003*.

¹⁴ *Koch*. 1917. S. 60–64.

¹⁵ *Ostrogorsky*. 1929. S. 61–67.

¹⁶ *Bigham 2007*.

μια πρωταρχική σημασία για τη εκτίμηση των θεολογικών πεποιθήσεων του αγ. Επιφανίου βγαίνει έξω από τα όρια της εισήγησής μας.

Στην επιστολή προς τον Ιωάννη Ιεροσολύμων περιγράφεται μια ιστορία, που νωρίτερα από της οποίας δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη στάση αγ. Επιφανίου έναντι των εικόνων. Επισκεπτόμενος κάποτε τη Παλαιστίνη μπροστά από το Πάσχα του 393 γ., ο αγ. αρχιεπίσκοπος της Κύπρου με τον Ιωάννη Ιεροσολύμων πήγε στη μιά πανηγυρική ακολουθία στη Βεθιλ. Καθ' οδόν παραβαίνοντας τη κομόπολη Άναυθά είδε σε μία από τις εκκλησίες «βῆλον ἐν τῇ θύρᾳ βαπτὸν ἐν ᾧ ἐζωγράφητο ἀνδροεϊκέλον τι εἰδωλοειδές, ὃ ἔλεγον τάχα ὅτι Χριστοῦ ἦν τὸ ἐκτύπωμα ἢ ἐνὸς τῶν ἁγίων»¹⁷. Με αγανάκτηση πήρε αυτόν τον βῆλον και εδῶκε στους φύλακες του τόπου για να το χρησιμοποιήσουν για ταφή των πτωχών με υπόσχεση να τους στέλνει άλλον. Και επί πλέον ἔπειτα παρακαλούσε «ἵνα μὴ τοιαῦτα ἀπλοῦται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις»¹⁸.

Αργότερα σύμφωνα με χρονολογία αυτών που θεωρούν αυτά τα συγγράμματα γνήσια, αγ. Επιφάνειος το 393/4 γ. ἔγραψε μια ειδική πραγματεία κατά των ποιούντων τας εἰκόνες Χριστοῦ, Παναγίας, μαρτύρων, αγγέλων και προφητῶν¹⁹, και ἔπειτα — επιστολή προς τον αυτοκράτορα Θεοδώσιο, στο οποίο μιλούσε πως η προσκλήσεις των εικόνων πάλι επιστρέφει ανθρώπους προς την εἰδολολατρεία²⁰. Εδῶ λέγεται ὅτι οὔτε ενανθρώπιση του Χριστοῦ μπορεί να είναι επιχείρημα για τη εικονοποίηση²¹. Η ποίηση των εικόνων και η προσκλήσή των είναι ἐξεύρημα του διαβόλου και καταφρόνηση του Θεοῦ, ο Οποῖος στη Αγία Γραφή σαφῶς τα εἶχε απογορεύσει²².

Στο τέλος της ζωῆς του, συνεχίζουν οι υποστηρικτές της εικονομαχικῆς στάσεως του αγ. Επιφανείου, πιθανόν το 403 την ὥρα της επιστροφῆς ἀπὸ Κωνσταντινούπολη στη Κύπρο, ο Άγιος συνέθεσε τη διαθήκη στους κυπριώτες, με διάταγμα να μη τοποθετηθῶν οι εἰκόνες στις ἐκκλησίες και στους τάφους των ἁγίων, ἀλλὰ να ἐκτιμάται ο Θεός μέσα στη καρδιά²³. Ὁμως ἐφ' ὅσον ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ Διαθήκη συναντιέται στη «Δογματικὴ ἐπιστολή»²⁴, η οποία στη πραγματικότητα εἶναι τα ἀποσπάσματα ἀπὸ εἰκονοκλαστικὸ σῦνοδο της Ιερίας, η γνησιότης της ἰδίας της Διαθήκης εἶναι ὑπὸ ἐρώτηση²⁵.

Την περίοδο των εικονομαχικῶν ἐρίδων τον 8–9 αἰ. ο αγ. Επιφάνειος πολλές φορές μνημονευτήκε και ἀπὸ εἰκονοκλάστες και – σε ἀπάντηση – ἀπὸ τους εἰκονοφίλους ὀρθοδόξους: πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἀπὸ τον αγ. Ιωάννη Δαμασκινό, Θεόδωρο Στουδίτη και Νικήφορο της Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως και στα πρακτικά της 7 οἰκουμενικῆς συνόδου του 787.

Ὁσιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός ἔχει ἀναφέρει τον αγ. Επιφάνειο σε σχέση με τη στάση του ἑναντι των εἰκόνων στο 1 και πάλιν στο 2 λόγο ὑπὲρ των ἁγίων εἰκόνων.

¹⁷ Epistula ad Joannem Hierosolymitanum (fragmentum), P. 283:27–31 (TLG 2021 011 ed. P. Maas).

¹⁸ Epistula ad Joannem Hierosolymitanum (fragmentum), P. 283:15–16.

¹⁹ *Epiiph.* Tract. contr. imag. 1–18.

²⁰ *Epiiph.* Ep. Theod. 19–30.

²¹ Fr. 14–16.

²² Fr. 17–18.

²³ Fr. 33.

²⁴ *Ostrogorsky.* 1929. S. 68.

²⁵ *См. Ostrogorsky.* 1929. S. 76.

Η επειξηρηματολογία του αγ. Ιωάννου αναπτύχθηκε με τις τρεις θέσεις. Εν πρώτοις, ο λόγος του αγ. Επιφανείου με αυστηρή απαγόρευση των εικόνων είναι «παρεγγεγραμμένος και επίπλαστος»²⁶. Δεύτερον, εάν όμως ο ίδιος έγραψε τον λόγον, απαγόρευσε τις εικόνες πολεμώντας κάποια ειδολολατρική συνήθεια (με παράδειγμα την ανάλογη στάση του Μεγάλου Αθανασίου)²⁷. Η απαγόρευση του αγ. Επιφανείου δεν επεκτείνεται στο μέλλον, αυτό επιβεβαιώνεται με ότι την εποχή του Δαμασκηνού οι εικόνες ήταν διαδεδομένες στη Κύπρο – «ή τοῦ αὐτοῦ θείου Ἐπιφανίου ἐκκλησία εἰκόσι μέχρις ἡμῶν περικεκοσμημένη»²⁸. Τρίτον, εξαιρετική γνώμη ενός των πατέρων δεν μπορεί «ὄλης ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν αὐτῆς περάτων ἀνατρέψαι παράδοσιν»²⁹. Και στο δεύτερο λόγο, επαναλαμβάνοντας δύο πρώτα επιχειρήματα ο αγ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός έγραψε: «Οὐ γὰρ τοῖς συμπατράσιν ὁ πατήρ μάχεται· ἐνὸς γὰρ ἀγίου πνεύματος μέτοχοι πάντες γεγονάσι»³⁰.

Αγ. Θεόδωρος Στουδίτης διερμηνεύοντας την φράση από επιστολή προς Θεοδώσιο: «νοήσει γὰρ ἡ σὴ εὐσέβεια εἰ πρόπον ἐστὶν ἔχειν ἡμᾶς θεὸν ζωγραφητὸν διὰ χρωμάτων»³¹ εξήγησε ότι εδώ λέγεται περί Θεού, και όχι περί Χριστού, «στο Οποῖο εμφανίζεται το περιγραφτὸν μετά του απεριγράπτου». Αόρατος Θεός δεν περιγράφεται, αλλά ο Χριστός ορατός μετά από τη ενανθρώπιση περιγράφεται «χρωματοειδώς»³².

Στα χρόνια της δεύτερης εικονομαχίας περισσότερες εξηγήσεις βρίσκονται στο αγ. Νικήφορο Κονσταντινουπόλεως:

1). Ἐπιφάνιο τον εικονοκλάστη οὔτε εἶδεν ἡ Κύπρος³³.

2). Την κατά εικόνων επιστολή την έγραψε Επιφανίδης Κύπριος³⁴, αιρετικός-δοκῆτης που τον έδιωξε ο αυτοκράτορας Θεοδώσιος. Αγ. Νικήφορος αφιέρωσε σε λύση αυτού του προβλήματος μιὰ ολόκληρη πραγματεία «Ψευδο-Επιφανίου η Επιφανίδου ανατροπή». Εδώ γράφει πως ο Επιφάνειος μηδένα τρόπο «τῶν θείων

²⁶ πρῶτον μὲν τυχὸν παρεγγεγραμμένος καὶ ἐπίπλαστος ὁ λόγος, ἄλλου μὲν ὦν πόνος, ἑτέρου δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων, ὁ πολλοῖς εἴθισται δοᾶν. *Io. Dam. Orationes de imaginibus tres*, 1,25:4–9 (2934 005 ed. B. Kotter).

²⁷ Παραδείγματος χάριν, σ ένα νόθο έργο με το όνομα του αγ. Επιφανείου διαβάζουμε «εἰκόνας δὲ ποιήσας ἐν κρυφῇ Ἰησοῦ καὶ Παύλου καὶ Ὁμήρου καὶ Πυθαγόρου αὐταῖς ἐθυμία καὶ προσεκύνει» (*Anacephalaeosis* [Sp.], 1, 236:4–5 ed. K. Holl, TLG 2021/3), και στο Πανάριο αγ. Επιφάνειος γράφει για ψεύτικη προσκίνηση των εικόνων Διός και Αθηνάς «αὐτοῦ ὡς δῆθεν αὐτοῦ οὔσαν καὶ προσκυνουσι ταύτην ἐν εἶδει Διός· ἄλλην δὲ ὡσαύτως Ἑλένης εἰκόνα παραδέδωκεν αὐτοῖς ἐν σχήματι Αθηνᾶς, καὶ προσκυνουσι ταύτας οἱ παρ' αὐτοῦ ἠπατημένοι». *Panarion* 1,242:17–19.

²⁸ Τάχα τοιοῦτόν τι καὶ ὁ μέγας Ἐπιφάνιος ἐπιδιορθώσασθαι θέλων, τὸ μὴ χρῆναι ποιεῖν εἰκόνας ἐνομοθέτησεν, εἴ γε καὶ αὐτοῦ δῶμεν εἶναι τὸν λόγον, ἐπεὶ, ὅτι γε τούτου σκοπὸς ταύτας οὐκ ἀπωθεῖτο, μάρτυς ἡ τοῦ αὐτοῦ θείου Ἐπιφανίου ἐκκλησία εἰκόσι μέχρις ἡμῶν περικεκοσμημένη. *Orationes de imaginibus tres*, 1,25:21–31.

²⁹ Τρίτον, οὐ τὸ σπάνιον νόμος τῆ ἐκκλησία «οὐδὲ μία χελιδὼν ἔαρ ποιεῖ», ὡς καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ· οὐδὲ λόγος εἰς δυνατὸς ὄλης ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν αὐτῆς περάτων ἀνατρέψαι παράδοσιν. *Orationes de imaginibus tres*, 1,25:31–40.

³⁰ *Orationes de imaginibus tres*, 2,18:25–28.

³¹ *Epiph. Epistula ad Theodosium imperatorem* (fragmenta), Fr. 21:1–2.

³² Βλ. *Theod. Stud. Ep.* 380:72–124.

³³ Ἐπιφάνιος δὲ τῆς Κυπρίων ἀρχιερεὺς, παρὰ τοῖς περὶ τὸν Μαμωνᾶν καὶ πλαττόμενος καὶ χειροτονούμενος· ὄν οὔτε εἶδεν ἡ Κύπρος *Nic. Eusebii Caesariensis confutatio* 7:24–26. (TLG 3086/8)

³⁴ *Nic. Pseudo-Epiphani sive Epiphaniidis confutatio*. L. 60 (TLG 3086/9)

οἰκων τὰς ἱεράς εἰκόνας ἐκβάλλεσθαι ἔδογμάτισεν»³⁵. «Τὰ προκείμενα λόγια» είναι μόνο «τινος τῶν τὴν θείαν σάρκωσιν ἀθετούντων»³⁶. Ἐτσι ὅπως και ο αγ. Θεόδωρος Στουδίτης ο αγ. Νικήφορος αναφέρει την τοπική παράδοση στη εκκλησία του Επιφανείου, η οποία δεν ἐμφανίζει «τὰ τῆς ἀνοσίας ἐκείνης διαθήκης»³⁷. Και ὄχι μόνο στη Κύπρο, ἀλλὰ και πανταχοῦ ἀπὸ τη εποχὴ του Επιφανείου «πάντες οἱ τῷ Θεῷ ἱερωμένοι οἴκοι τῷ κόσμῳ τῆς ἱερογραφίας λαμπρύνονται περιφανέστατα»³⁸.

Ἐτσι στον Επιφανίδη ἀνήκουν και η Διαθήκη³⁹ και τα ἄλλα προαναφερθέντα συγγράμματα⁴⁰. Χρησιμοποιώντας τη συγκριτικὴ μέθοδο, ο αγ. Νικήφορος δείχνει, ὅτι ο αγ. Επιφάνειος που πολεμοῦσε την εἰδολολατρεία στο Πανάριο, ἤξερε βαθιά διαφορά μεταξύ στις εἰκόνες των νεκρῶν και μη ὑπαρχόντων εἰδῶν και του ζωντανοῦ Χριστοῦ και των αγίων⁴¹. Ο αγ. Επιφάνειος δεν τίθησι «ἐν ἴσῳ δὲ εἰδώλοις τὴν Χριστοῦ εἰκόνα»⁴². Η πραγματικὴ ἐνανθρώπηση του Χριστοῦ, που ομολογεῖται σε «ὄλα τα γνήσια λόγια του Επιφανείου»⁴³, εἶναι μιά πιο σωστὴ διαβεβαίωση της μεγάλης διαφοράς της στάσης του ἀπὸ τη θέση του Επιφανίδη. Ο Ἅγιος «ἤδει περιγραπτὸν τὸ σωματικὸν εἶδος Χριστοῦ»⁴⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τη χριστολογία του αγ. Επιφανείου η ἀνθρωπολογία του ἐπίσης ἐπιβεβαιώνει τη θέση των εἰκοφίλων: «ἡμᾶς μὲν οὖν ἐντεῦθεν ἱκανῶς παραθαρρύνει καὶ διανίστησιν Ἐπιφάνιος τὸν Χριστὸν εἰκονίζειν ἐν χρώμασιν· ἐπειδὴ γε σύμμορφοιτῆ εἰκόνι αὐτοῦ, ἀποστολικῶς εἰπεῖν, ἐν χάριτι διὰ πίστεως καὶ ἡμεῖς χρηματίζομεν, ...»⁴⁵.

Συνοψίζοντας τις ἀπόψεις των τριῶν μεγάλων υπερασπιστῶν των αγίων εἰκόνων μπορεῖ να σημειωθεῖ. Ος. Ἰωάννης Δαμασκηνός γράψας υπέρ των αγίων εἰκόνων στο χώρο του Αραβικοῦ χαλιφάτου μπόρεσε μόνο να ἀκούσει για μια εἰδικὴ γνώμη του αγ. Επιφανείου, ἀφοῦ δεν μας δίνει κάποια ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὰ τα συγγράμματα. Η γεωγραφικὴ ἐγγύτητα των αγίων τόπων στη Κύπρο τον τόπο των αγώνων του Προστατου της Κύπρου ἐπιβεβαιώνει γνησιότητα της μαρτυρίας του Δαμασκηνοῦ. Οσιος Θεόδωρος Στουδίτης γραφῶν στα χρόνια της 2 εικονομαχίας ἀπὸ αὐστηρὴ φυλακὴ, ἀποστήθιζε ἕνα ἐκ των συγγραμμάτων με ὄνομα Επιφανείου, κατα πάσαν πιθανότητα, δεν ἔχων μπροστά στα μάτια του το ολόκληρο κείμενο. Μόνο ο Νικήφορος, που δεν ἦταν σε τόσο αὐστηρὴ ἐξορία, μετὰ

³⁵ Αλλ' οὐδὲν οὐδὲ ἐν ἐκείνῳ τῷ γράμματι ἔφη, ὧν νῦν προχειρίζονται, Ἐπιφάνιος· οὐδὲ τῶν θείων οἰκων τὰς ἱεράς εἰκόνας ἐκβάλλεσθαι ἔδογμάτισεν *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 2:72-74.

³⁶ καὶ πᾶσιν ἐμφανὲς καθίσταται μὴ τὰ προκείμενα λόγια τοῦ θεοῦ εἶναι Ἐπιφανίου, ἀλλὰ τινος τῶν τὴν θείαν σάρκωσιν ἀθετούντων, καὶ δοκῆσει ταύτην γεγενῆσθαι ἀνοήτως δοξαζόντων. *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 2:86-90.

³⁷ Ἐτερον δὲ ὅτι οὐδαμοῦ μέχρι καὶ σήμερον ἐν τῇ κατ' Ἐπιφάνιον παροιμία τὰ τῆς ἀνοσίας ἐκείνης διαθήκης ἐμφανίζεται, οὔτε ὁ τοιοῦτος παραδέδεκται λόγος. *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 2:98-101.

³⁸ *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 2:105-107.

³⁹ Св. Никифор приписывает Епифаниду выражение из «Завещания»: οὐκ ἔξεστι γὰρ Χριστιανῶ δι' ὀφθαλμῶν μετεωρίζεσθαι καὶ ἄμβασμῶν τοῦ νοός ...Fr. 33:4-5.

⁴⁰ *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 6:1-5.

⁴¹ См. *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 8 (начало)

⁴² См. *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 8:44.

⁴³ См. *Nic. Pseudo-Epiphanius sive Epiphanius confutatio* 16:126-129.

⁴⁴ *Nic. Refutatio et eversio definitionis synodalis anni 815*. 176:38-39. (TLG 3086/12)

⁴⁵ *Nic. Refutatio et eversio definitionis synodalis anni 815*. 180:14-18

από τη εικονοκλαστική σύνοδο του 815, μπόρεσε να ερευνήσει όλο τον κύκλο των νόθων πραγματειών και να γράψει την μια ιδιαίτερη ανατροπή των.

Για καλύτερη κατανόηση της καταθέσεως του βήλου με εικόνα του Σωτήρος ή ενός των αγίων από τον αγ. Επιφάνειο σε μια εκκλησία της Παλαιστίνης στο τέλος του 4 αι. πρέπει να έχουμε υπ όψι την αντιγνωστική γραμμή των συγγραμμάτων του. Στο «Πανάριο» ο Αιρεσιολόγος αναφέρει, πώς «αρχή γνωστικων» στη Ρώμη χαρακτηριζόταν με ιδιαίτερη εκτίμηση των ενζωγράφων δια χρωμάτων εικόνων του Ιησού, οι οποίες ήταν, σύμφωνα με τη περιγραφή των γνωστικών, αχειροποίητες και φτιαγμένες με αφή του Ιδίου Ιησού Χριστού. Γνωστικοί τις εκτιμούσαν μαζί με τις εικόνες «φιλοσόφων τινῶν, Πυθαγόρου και Πλάτωνος και Ἀριστοτέλους και λοιπῶν, ... και τὰ τῶν ἔθνῶν ἐπιτελούσαν μυστήρια, ψυχῆς δὲ εἶναι μόνης σωτηρίαν [φάσροντας] και οὐχὶ σωμάτων»⁴⁶. Βλέποντας κάτι παρόμοιο στο χριστιανικό ναό αγ. Επιφάνειος φοβήθηκε τη πρόδηλη σύμπτωση των χριστιανών και των γνωστικών η οποία εφ' όσον ο γνωστικισμός δεν έχει πλήρως ξεπερασθή ήταν επικίνδυνη. Ακριβώς πολεμώντας τη γνωστική και ορυγενιστική διαίρεση του ανθρώπου σε άξιο πνεύμα και ανάξιο σώμα ο αγ. Επιφάνιος πολλές φορές επαναλάμβανε ότι «όλος ο άνθρωπος πρόδηλον κατ εικόνα» και ψυχή και σώματι⁴⁷. «ποῦ δὲ ἐστὶν ἡ ποῦ πεπλήρωται τὸ κατ' εἰκόνα, αὐτῷ μόνῳ ἔγνωσται τῷ θεῷ, τῷ κατὰ χάριν τῷ ἀνθρώπῳ δωρησαμένῳ τὸ κατ' εἰκόνα.»⁴⁸. Η δυνατότητα για την ύλη να γίνει άγια, να αγιασθή είναι μια από τις πιο γενικές θεολογικές βάσεις για τη προσκίηση των εικόνων, για να αντιμετωπίζονται οι αντίθετες ενέργειες την εποχή της εικονομαχίας..

Ετσι μπορούμε να συμπεραίνουμε ότι ο αγ. Επιφάνειος το θεμέλιο της κυπριακής και οικουμενικής Ορθοδοξίας ήταν από τους πιο αγαπητούς αγίους της Αρχαίας Εκκλησίας. Η κριτική του θέση έναντι των αγίων εικόνων εαν υπήρχε δεν έπρεπε να αλλάξει τις οδούς της εκκλησιαστικής ευσεβείας, ηταν γαρ πρόσκαιρη, με προϋπόθεση τους πολεμικούς σκοπούς του Αγίου. Στη παγκόσμια Ορθοδοξία η παράδοση της εικονοφιλίας συνεχιστηκε να διαμορφώνεται μαζί με το σύστημα του δώδεκαόρτου και λειτουργικό έτος. Η αντίθεση στο χαρακτηρισμό του Ιωάννου Δαμασκηνού – ο ένας δεν μπορεί να ανατρέπει όλους και παράλληλα βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με όλους – μπορεί να ξεπερασθή. Και γενικά η βαθύτατη θέση αγ. Επιφάνιου δεν ερμηνεύεται από τον άνθρωπο, αλλά από το Θεό, ο Οποίος, σύμφωνα με το σχόλιο που συνοδεύει τον 2 λόγον του Ιωαννη Δαμασκηνού «πιστὸς

⁴⁶ πολλοὺς τῶν ἐκεῖσε λυμνηαμένη ἠφάνισε. καὶ ἔνθεν γέγονεν ἀρχὴ Γνωστικῶν τῶν καλουμένων. ἔχουσι δὲ εἰκόνας ἐνζωγράφους διὰ χρωμάτων, ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λοιπῆς ὕλης, ἅτινα ἐκτυπώματά φασιν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ καὶ ταῦτα ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου γεγενῆσθαι, τουτέστιν τὰ ἐκτυπώματα τοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ ὅτε ἐνεδήμει τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει. κρύβδην δὲ τὰς τοιαύτας ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ φιλοσόφων τινῶν, Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ λοιπῶν, μεθ' ὧν φιλοσόφων καὶ ἕτερα ἐκτυπώματα τοῦ Ἰησοῦ τιθέασιν, ἰδρῦσαντές τε προσκυνοῦσι καὶ τὰ τῶν ἔθνῶν ἐπιτελοῦσι μυστήρια. στήσαντες γὰρ ταύτας τὰς εἰκόνας τὰ τῶν ἔθνῶν ἔθη λοιπὸν ποιοῦσι. τίνα δὲ ἐστὶν <τὰ> ἔθνῶν ἔθη ἀλλ' ἢ θυσίαι καὶ τὰ ἄλλα; ψυχῆς δὲ εἶναι μόνης σωτηρίαν φασὶ καὶ οὐχὶ σωμάτων. Panarion 1,310:13–311:11.

⁴⁷ Panarion 3,234:15–31.

⁴⁸ Panarion 3,235:22–24.

ἐξηγητῆς τῶν τοῦ μακαρίου Ἐπιφανίου λόγων ὁ τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις τὴν Κυπρίων κατακοσμήσας νῆσον ...»⁴⁹.

Για τη αποκατάσταση του αληθινού προσώπου του αγ. Επιφανείου η Θεολογική Ακαδημία της Μόσχας θα μεταφράσει ὄχι μόνο τα αμετάφραστα ἔργα του Αρχιεπισκόπου της Κύπρου, ἀλλὰ και τα ἔργα των ἄλλων πατέρων στα οποία αποκαλύπτεται η υψηλή και ακλόνητη εικὼν ενός εκ των μεγαλύτερων υπερασπιστῶν Ορθοδοξίας.

Εκλεκτὴ βιβλιογραφία

- Воскресенский М.* Св. Епифаний, епископ Кипрский. Сведения в творениях Епифания о нем самом — о современных ему явлениях и лицах и его богословие (1886 г.). РГБ Ф. 172. К. 216. Ед. 12.
Асмус Валентин, протоиерей. Святитель Епифаний Кипрский (к 1600-летию преставления) // Журнал Московской Патриархии. М., 2003. №05. 68–76.
Прот. Г о р с к и й А. В. Святитель Епифаний, епископ Кипрский // Прибавления к Творениям Святых Отцов. М., 1863. Ч. 22. С. 271–290;
Епифаний, епископ Кипрский // Православная богословская энциклопедия. Т. 5. С. 479–481. Пг., 1904;
Holl K. Die Schriften des Epiphanius gegen die Bilderverehrung (1916), Gesammelte Aufsätze, Bd. II, 1927;
Ostrogorsky G. Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites. Breslau, 1929;
Maas P. Die ikonoklastische Episode in dem Brief des Epiphanius an Johannes // Byzantinische Zeitschrift 30 (1929–1930). S. 281–283;
Hemmerdinger B. Saint Epiphanius iconoclaste // Studia patristica 10. 1970. P. 118–120;
Maraval P. Épiphane, “docteur des iconoclastes” // Nicée II, 787–1987 Douze siècles d’images religieuses: Actes du colloque international Nicée II tenu au Collège de France, Paris / Ed. E. Boespflu, N. Lossky. Latour–Marbourg, 1987. P. 51–62;
Bugár I. M. “Origenist Christology” and Iconoclasm: The Case of Epiphanius of Salamis // Christus bei den Vätern: Forscher aus dem Osten und Westen Europas an den Quellen des gemeinsamen Glaubens / Ed. Y. de Andia, P.L. Hofrichter. Tyrolia–Wien, 2003. S. 96–110;
Bugár I. M. What did Epiphanius write to Emperor Theodosius? // Scrinium 2. СПб., 2006. С. 72–91;
Bigham S. Épiphane de Salamine, docteur de l’iconoclasme? Déconstruction d’un mythe / Préface de Nicolas Ozoline. Médiaspaul, 2007.

⁴⁹ (Σχόλιον) *Io. Dam.* Orationes de imaginibus tres 1,572,53:1–3.

